

ESKİ UYGURCADA DAVUL MANASINDA KULLANILAN SÖZLERE DAİR*

Peter ZIEME**

Özet

Bu yazıda, Eski Uygurcada davul manasında kullanılan birkaç sözcük incelenmiştir. Her sekiz bölümde tartışılan kelimelere dair kısaca mana ve fonksiyon bakımından bilgiler sunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *davul, küvrüg, müzik aletleri, Eski Uygurca, Eski Uygurların kültürü*

ON OLD UYGUR WORDS DENOTING DRUMS

Abstract

In this short study, several Old Uygur words denoting various kinds of drums are studied. In all eight parts the words and their functions in the Old Uygur period are discussed.

Keywords: *davul, küvrüg, drum, musical instruments, Old Uygur language, culture of Old Uygurs*

R. Finch *davul* sözcüğü ile ilgili olarak “The musical instrument which has been most intimately associated with Central Asia is the drum; it is the most important piece of the shaman’s equipment.” (Finch 2006:1) demiştir. Orta Asya’daki eski Şamanizm hakkında, belge niteliğindeki ilgili metinlerin eksikliğinden dolayı pek bir şey bilmiyor olsak da Eski Uygurların

* Bu yazı, *II. Uluslararası Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu (21-23 Kasım 2011)*nda bildiri olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., Brandenburgische Akademie der Wissenschaften, Freie Universität, Institut Für Turkologie, e-posta: ziemepet@gmail.com

Moğolistan'dan Batı Uygur Krallığı'na ve 8. yüzyıldan 14. yüzyıla kadar uzanan farklı yer ve zamanlara ait dinsel nitelikli belgeleri, bize müzik aletleri hakkında çok sayıda yazılı ve görsel kanıt sunmaktadır. Fakat biz burada, çeşitli şekillerde dinî bir sembol olarak da kullanılmış olan “**davul**” dan söz edeceğiz.

Türkiye'de müzik aletleri üzerine çalışan müzikologlar genellikle Kaşgarlı Mahmut'un (MK) *Divan*'ındaki zengin içerikli tanıklıklardan yola çıkmaktadır¹, ancak Eski Uygurca metinler de müzik ve çalgılar hakkında bize bilgi verebilmektedir. Çinli elçi Wang Yande, 981 tarihli seyahat notlarında Uygurların müzikal zevkleri hakkında şunları yazmıştır: “Onlar seyahat etmekten hoşlanırlardı. Seyahat ederken çoğu müzik aletlerini yanlarında taşırlardı. (...) Toplanmış guruplar halinde seyahat ederken, kendi aralarında müzik [çalmaktan] hoşlanırlar. (...) Ertesi gün bir kayıkla [gezinti] yaptık. Gölün dört bir tarafında **davullar çalınıyordu.**” (İzgi 1989: 60, 66). Fakat müzik, Çin kaynaklarında sürekli bahsedildiği üzere, Kuça Devleti'nde de önemli bir rol oynuyordu (Mautsai 1969). Çin hükümdarı Tang'ın sarayında Orta Asya müziğine olan ilgi ise bir efsane haline gelmiştir (Schafer 1963).

Sıradaki bölümde, metinlere dayalı bazı örnekler aracılığıyla Eski Uygur davullarını inceleyerek, müzik aletlerinin tarihine küçük bir katkıda bulunmaya çalışacağım.

I. küvrüg

Runik Harfli Metinlerdeki Küvrüg

Hatice Şirin User'e göre, bu konuda sadece bir örnek vardır (User 2009: 238). User, *Bilge Kağan Yazıtı*'nın batı yüzünde geçen **köbürgä** sözcüğüne dikkat çekmektedir: y(a)y bols(a)r : üzä. t[äŋri] köb(ü)rg(ä)si : (ä)t(ä)rçä (a)nç[a] t(a)gda : sıgun : (ä)ts(ä)r : [ança] s(a)k(1)nur m(ä)n (BK B[atı] 3-4-5-6). Fakat bununla birlikte bazı zorluklar da söz konusudur. G. Clauson, *Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* adlı çalışmasında, **kübrügsi**'nin muhtemelen bir yanlış okuma olduğunu belirtmektedir (ED 690-691). Buna karşılık yazıtın Cengiz Alyılmaz tarafından yayınlanan fotoğrafında (estampaj) ise **k^uÖb²r²gsI** runik işaretleri gayet açık bir şekilde görülmektedir (Alyılmaz 2005: 143). İyelik ekinde

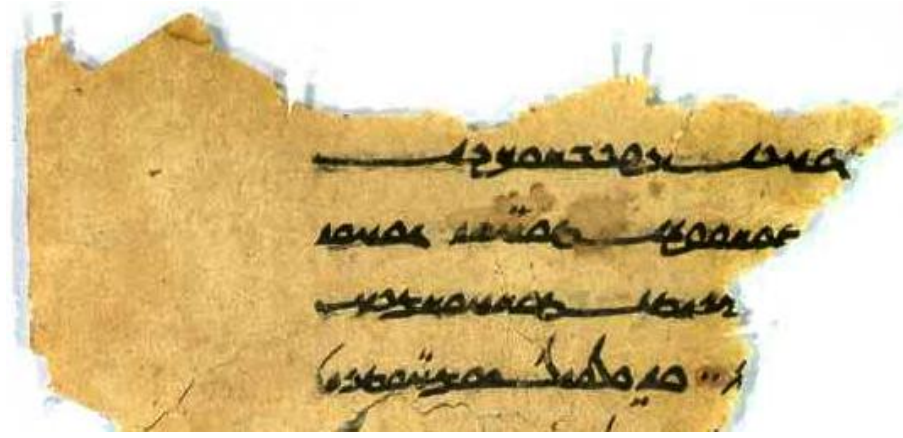
¹ Bkz. Gazimihal 1975, Daloglu 2011 ve diğerleri.

hatalı bir kullanım olduğunu düşünmek oldukça zor, çünkü bunun için “i” kullanılması gerekirdi: **küvr(ü)gi**. Fakat böyle bir okuma, sadece “s” işaretinin hatalı olması durumunda söz konusu olabilir. Öte yandan, bazı araştırmacıların **köbürgäsi** veya **kübürgäsi** önerilerine de yol açan ve “si”den önce gelen sesli bir harf beklemek gerekir. İkinci bir sorun ise **b²** işaretinin okunmasında ortaya çıkmaktadır. Burada fonematik dağılımın dikkate alınması gerekir: Başlangıç sesi olarak b-, ara ve bitiş sesi olarak -v(-) ve aynı şekilde önde ve arkada kullanılan b sesi. Runik yazıda bütün pozisyonlar için her defasında yalnız bir işaret bulunduğundan, diğer yazı türlerinin dikkate alınması ve yukarıda bahsedilen dağılımın runik yazı okumasına uyarlanması gerekir. Bu durum, **küvürgäsi**'nin varsayımsal okuması için de geçerlidir. Fakat **kövürgä** formunun Eski Uygurca metinlerde hiç geçmediği hesaba katılmalıdır; buradaki bütün belgeler de, aşağıda göreceğimiz gibi, sadece **küvrüg** formunu ortaya koymaktadır. Kelime, Orta Asya metinlerinde **küvrüg** ya da **küvrü** olarak geçmekte, Osmanlıcada bile **kävürg** olarak bilinmektedir (ED 691a; TS III: 440). Söz konusu kelime bugün artık kullanılmamakta, fakat bazı dillerde Moğolca kökenli **köhürgä** formuna rastlanmaktadır (Schönig 2000: 126-127). Osman Fikri Sertkaya da kelimenin **küvürgä** vb. kullanımlarının en nihayetinde Eski Türkçedeki **küvrüg**'den türetilen Moğolca kökenli formlar olduğu sonucuna varmaktadır. Bu nedenle O. F. Sertkaya, Clauson'un, yanlış bir okumayla karşı karşıya olduğumuz yönündeki tespitine katılmaktadır (Sertkaya 1982).

Eski Uygurcada *Küvrüg*

Eski Uygurcada **küvrüg** çok farklı bağlamlarda kullanılmıştır. O. F. Sertkaya çalışmasında, aralarında çoğu Altun Yaruk Sudur'dan olmak üzere, çok sayıda metinden yattığı alıntılara yer vermektedir (Sertkaya 1982). Son metinde, hakkında S.-Chr. Raschmann'ın detaylı bir çalışma sunduğu, Buda'nın öğretisini duyuran **altın davul** çok önemli bir rol oynamaktadır (Raschmann 1997).

Burada birkaç örnekle konuya devam etmek yerinde olacaktır. İlk olarak 10. yüzyıl civarında Maniheist “kilise”nin Batı Uygur Krallığı hanedanı ile resmî ilişkileri ne kadar çok önemsediyini gösteren bir şiir aşağıda sunulmuştur (Wilkens 1990/2000):

U 64 (TM 284/TM 295) arka

*tugın küvrügin [tül]türüpän²
 tokuz oguz [ordu]sınta turgurmiş [tänri]m:
 “tug- davullarını (ve) küvrüg-davullarını³ çalarak,
 (Kralı) Tokuz Oguz tahtına oturtunuz, Tanrım!”*

Bir diğer örnek ise Maniheiztlerin ruhlarının ulaşacağı Işık Krallığı'nın tarifleriyle ilgilidir:

küvrüg üni k(a)lab(i)nk ünintä ulugrak bolurça (Zieme 2010: 02-03)
 “davulun sesi bir Kalaviñka (kuşunun) sesinden daha yüksek olduğu gibi.”

Brahmi yazısıyla yazılmış bir belge ise A. v. Gabain (TT VIII (B-G) tarafından yayına hazırlanan metinlerde bulunmaktadır. Buna göre, (Sanskritçe) ranir ghoşa “sevinçli ses”, Eski Türkçeye küvrüg üni tæg yañgulug “davul sesi gibi yankılanan” biçiminde tercüme edilmiştir. Belge, kelimenin telaffuzunun **küvrüg** olduğunu açıkça göstermektedir.

Pek çok Budist metninde **küvrüg**, “davul” anlamıyla çok yönlü bağlamlar içerisinde görülmektedir. Burada bütün bu kullanımların toplu bir derlemesi verilmemektedir, fakat Uygurca bazı metinlerde -v- ile yazılanın yanında -p- ile yazılan bir formunun da bulunduğunu önemle belirtmek gerekir. Bu durumla sadece 13. / 14. yüzyıla ait geç dönem Uygurca metinlerde karşılaşıldığı için, buradan v/b değişimine dair bir sonuç

² *tültür-* fiiline bkz. Tekin 1980, II, 127b.

³ bkz. KB 1036: *tugi küvrügi birlä berdi kuyag.*

çıkarılamaz. Aksine, G. Doerfer tarafından tespit edilen dental konfüzyonun (dental d/t ve sibilant s/z seslerinin karışması) yanı sıra labial bir konfüzyonun da (v/b [p olarak yazılır]⁴ gerçekleştiği sonucu çıkarılmalıdır. Sonuncusu çoğunlukla -b- ile yazılan transkripsiyonlarda görülmektedir. Bu yüzden -p- ile yazılmış olan belgelerin de -v- ile yazılmış gibi yorumlanması gerekmektedir. Budizm'in daha erken bir dönemine ait olan söz konusu örnekler aracılığıyla bu durum oldukça açıklık kazanmaktadır. İçinde -p- geçen bütün belgeler geç dönem Budizm'ine (13. / 14. yüzyıl) aittir. Bazı araştırmacılar -p- ile yazılan formu da **kübrüg** şeklinde bir okumayla dilsel açıdan doğru kabul ederken (Sertkaya 1982: 166) ben böyle durumlarda sadece ortoğrafik bir özellikten hareket etmeyi ve kelimeyi **küvrüg** şeklinde okumayı öneriyorum.

Eski dönemlere ait metinlerden örnekler (10. - 12. yy.):

- 1) *üstün köktä altın yağızta oyun ır altunlug küvrüglär üni yağıgurur* “Yukarıda gökyüzünde ve aşağıda yeryüzünde altın davulların melodileri ve sesleri yankılanıyor.” (Geng, Klimkeit, Laut 1988, XI: 13r4-7)
- 2) *şiravast balıkka kældilär al[tu]nlug küvrüglärin tokıdular* “Śrāvastī şehrine geldiler ve altın davullara vurdular.” (Zieme 1998: 433)
- 3) *[ye]gädmäklig küvrügüg sıdaçı* “Muzafferlik davulunu kırarak.” (HT VII, s. 2088 (s. 177).

Tantra metinlerindeki örnekler, dilin 13. / 14. yüzyıldaki evresine ait olup kelimenin -v- yerine

-p- ile yazıldığını göstermektedir. Bu BT VII ve BT VIII'de neşredilmiş örnekler, O. F. Sertkaya tarafından derlenmiştir. Sonuncusu -p-'li kullanımları dilsel açıdan doğru görmektedir.

II. kâñrāk

“davul” anlamında kullanılan bu kelimeye şimdiye kadar sadece geç döneme ait Uygurca metinlerde rastlanmaktadır. İlgili örnekler O. F. Sertkaya tarafından derlenmiştir (Sertkaya 1982: 170-173). D. Maue, Brahmi yazısıyla yazılmış bir metinden yaptığı bir alıntıyı not etmektedir: (Sanskritçe) *muravaś ca hato* = (Eski Türkçe) *kâñrāk tokı[tı]*; her ikisi de “davula vurdu” anlamına gelmektedir (Maue 1996, no. 3:104 (s. 48).

⁴ Ayrıca bkz. Doerfer 1993: 115-117.

III. tug (tog?)

توغ الكوس والطبل

O. F. Sertkaya, MK'nin *kus* ya da *tabl* olarak tercüme ettiği bu kelimeyle ilgili örnekler de sunmaktadır (Sertkaya 1982: 185-186). Bunun yanı sıra, yukarıda alıntılıdığımız, **tug**'un **küvrüg**'e benzer bir anlamda kullanıldığını gösteren Maniheist şiir de bulunmaktadır. J. Wilkens burada, sesteş **tug** (sancak/bayrak) kelimesinin söz konusu olduğunu düşünmektedir.⁵

Budizmle ilgili bir bağlamda, manastırdaki eşyalar hakkında bir metin düzenlenmiştir (U 5718 (T II x 548):

01 ud[an (?) tai]şı-ka [ı]dmiş ar-a-l[]

02 şučan adaki birlä baxşı soo bir tirpur soo

03 bir burxan soo bir tug tu[n]ı bir tamaru

U.'ya gönderilmiş [şeyler (?)]:

bir şučan (?) -ayağı ile bir guru resmi, bir tripur say (?),

bir Buda resmi, bir tug-davul [...]⁶, bir damaru-davul.

IV. tümrüg

MK'nin Oğuzca olduğunu belirttiği bu kelime (ED 509a) hem *İbn-i Mühenna*'da hem de ses açısından kendisiyle uyumlu **dümrü** formunu barındıran Osmanlıcada bulunmaktadır. Bu kelimeye dair Eski Uygurca bir belge yoktur. M. Räsänen, **tümrük**'ün yansıma kökenli (onomatopoetik) olduğunu ileri sürmektedir (Räsänen 1969: 505a).

V. tüñür

Bildiğim kadarıyla, bu kelimeyle ilgili olarak da herhangi bir Eski Uygurca belge/örnek yoktur ve **tüñür** kelimesine Eski Türkçe sözlüklerinde de rastlanmamaktadır. Sadece M. Räsänen kelimenin Eski Türkçe, Uygurca ve Çağataycada bulunduğunu yazmaktadır (Räsänen 1969: 505b). Räsänen buna dair bir kanıt sunmamaktadır, fakat kelime birçok çok yerde **tüñür**'ün yanı sıra daralmış **tür** "şaman davulu" formuyla da kullanılmaktadır. Bu durumun Sibirya'daki Türk dillerinde oldukça yaygın bir biçimde görüldüğü kesindir.

⁵ Wilkens 1999/2000:222. Wilkens'in, *küvrügin*'i *kövrükün* şeklinde okuması kabul edilemez.

⁶ Burada muhtemelen davulla ilişkili olan, "tokmak" gibi bir alet kastediliyor.

VI. damaru

Sanskritçeden Tibetçeye ve oradan geç dönem Uygurcasına geçen bu kelime, *Uygur Ölümler Kitabı*'nda iki kez geçmektedir (Zieme -Kara 1978). Buna ek olarak, yukarıdaki alıntı belge de gösterebilir.

VII. tavıl

G. Clauson, MK'da *tavıl* (ED 439a) olarak belirtilen kelimenin Arapça *tbl* "drum" kelimesinden geldiğini düşünmektedir: "no doubt acquired through some (?Iranian) intermediary". Karşılaştırma amaçlı bir kaynak olarak buna Ermenice *davig*'i ekleyen ve Orta İrancaya özgü varsayımsal bir kelime olan **tabil*'den yola çıkan Nişanyan da aynı görüştedir.⁷ **Davul**, tahminen uzunca bir tarihi olan "göçebe" bir kelime olmalı. Semitik **tbl** kökü, Nişanyan'ın da varsaydığı gibi yabancı bir kelimeye uzanıyor olabilir, fakat Farsça ve Ermenice ilişkisi net, açık değildir. Burada Uygurca Budist bir metin bağlamında görülen **tavıl** ile ilgili olarak üzerinde durulması gereken nokta, bu sözcüğün büyük olasılıkla diğer Yeni Farsça kelimelerle birlikte geç dönem Uygurcasının kelime hazinesine girdiğidir.

Eski Uygurca yazılmış bir metinde **davul** kelimesinin bulunması, Eski Uygurların Budizm zamanlarında Yeni Farsça ve Arapçanın kelime hazinelerinden ödünçleme yaptığını bir kere daha göstermektedir.⁸

Buradaki örnek, koruma amaçlı bir büyü'nün parçası olduğu tahmin edilen bir Tantra metninden⁹ alınmıştır; tam lokalizasyonu henüz yapılamamıştır:

17 /// katgurar kaşlıg-lar . kar[]
18 //singü-lärin kavsayu te[n]tar-l[ar]
19 -larıg kötürdü : tavıl burgu t[]
20 -ların tükildü ätitzürü kä[]
21 []y[.]w[]

... güir kaşları olan (17-18) [...]bir araya getiren [] dendarl[ar
] yukarıya kaldıran, [enstrümanlar] davul gibi¹⁰, trompet [...] yüksek sesle çaldırarak [...]

⁷ <http://www.nisanyansozluk.com/> (Nişanyan Sözlük).

⁸ bkz. Zieme 2005.

⁹ Ch/U 7524 (T II Toyoq) verso.

¹⁰ Ttü. *davul*, Ar. *tbl*.

Tavıl'ın yanında **burgu** (bir tür trompet) kelimesinin de bulunduğu görülmektedir. Fakat bu kelimenin analizi, bizi müzik aletleriyle ilgili başka bir alana götürecektir. O. F. Sertkaya'nın Eski Türklerde müzik aletleri ile ilgili çalışmasını en kısa zamanda yayınlayarak Orta Asyalı Uygurların müzik dünyasına dair bilgilerimizi yeni bir düzeye çıkarmasını umuyoruz.

KAYNAKLAR

- C. Alyılmaz, *Orhun Yazırlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005.
- BT VII = G. Kara, P. Zieme, *Fragmente tantrischer Werke in uigurischer Übersetzung*, Berlin, 1976 (Berliner Turfantexte VII).
- BT VIII = G. Kara, P. Zieme, *Die uigurischen Übersetzungen des Guruyogas "Tiefer Weg" von Sa-skya Paṇḍita und der Mañjuśrīnāmasaṃgīti*, Berlin, 1977 (Berliner Turfantexte VIII).
- Y. Daloğlu, *Eski Türklerde Musiki*, in: *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi Ve 21. Yüzyıl Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu*, Bildiriler Kitabı, Ankara, 2011, 249-257.
- ED = Clauson, Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford, 1972.
- G. Doerfer, *Versuch einer linguistischen Datierung älterer osttürkischer Texte*, Wiesbaden, 1993.
- R. Finch, *Musical Instruments in Uigur Literature and Art*, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi: <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/11.php>.
- A. v. Gabain, *Das Leben im Uigurischen Königreich von Qoço (850-1250)*, Wiesbaden, 1973.
- M. R. Gazimihal, *Türk Vurmali Çalgıları (Türk Depki Çalgıları)*, Ankara, 1975.
- Geng Shimin / H.-J. Klimkeit / J. P. Laut, "Das Erscheinen des Bodhisattva". Das 11. Kapitel der Hami-Handschrift der *Maitrisimit*, in: *Altorientalische Forschungen 15 (1988)*, 315-366.
- HT VII = K. Röhrborn, *Die alttürkische Xuanzang-Biographie VII. Nach der Handschrift von Leningrad, Paris und Peking sowie nach dem Transkript von Annemarie v. Gabain*, Wiesbaden, 1991.
- Ö. İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen-te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara, 1989.
- KB = Kutadgu Bilig.
- Liu Mautsai, *Kutscha und seine Beziehungen zu China vom 2. Jh. v. bis zum 6. Jh. n. Chr.*, Wiesbaden, 1969.

- D. Maue, *Altürkische Handschriften I. Dokumente in Brāhmī und tibetischer Schrift*, Stuttgart 1996.
- MK = Maḥmūd al-Kāšgarī.
- M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuches der Türkssprachen*, Helsinki, 1969.
- S.-Chr. Raschmann, Somaketus Traum von der goldenen Trommel, in: *Bauddhavidyāsudhākaraḥ. Studies in Honour of Heinz Bechert on the Occasion of His 65th Birthday*, neşir eden P. Kieffer-Pülz ve J.-U. Hartmann, Swisttal-Odendorf 1997, 537 - 542. (Indica et Tibetica. Bd. 30).
- E. H. Schafer, *The Golden Peaches of Samarkand, A Study of T'ang Exotics*, London, 1963.
- C. Schönig, *Mongolische Lehnwörter im Westoghusischen*, Wiesbaden, 2000.
- Osman F. Sertkaya, *Eski Türkçede Musiki Terimleri ve Musiki Alet İsimleri*, Doçentlik Tezi, 1982.
- Ş. Tekin, Maitrisimit nom bitig. Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāşika-Schule, Berlin, 1980 (Berliner Turfantexte IX).
- TT VIII = A. v. Gabain, *Türkische Turfan-Texte VIII*, Berlin, 1954.
- TS = Tarama Sözlüğü.
- H. Ş. User, *Köktürk ve Ötüken Uyğur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi*, Konya, 2009.
- J. Wilkens, Ein manichäisch-türkischer Hymnus auf den Licht-Nous, in: *Ural-Altäische Jahrbücher* N.F. 16 (1999/2000), 217-231.
- P. Zieme, Der Wettkampf Śāriputras mit den Häretikern nach einer alttürkischen Version, Bahşı Ögdisi. Festschrift für Klaus Röhrborn anlässlich seines 60. Geburtstags. 60. doğum yılı dolayısıyla *KLAUS RÖHRBORN Armağanı*, neşir eden: J. P. Laut / M. Ölmez, Freiburg/İstanbul, 1998, 429-447 (Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 21)
- P. Zieme, Arabische und neupersische Wörter in den altuigurischen Texten von Turfan und Dunhuang, In: *Languages of Iran: Past and Present, Iranian Studies in memoriam David Neil MacKenzie*, Wiesbaden, 2005, 285-295.
- P. Zieme, The Manichaean Turkish Texts of the Stein Collection at the British Library, in: *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland (Third Series)* 20 (2010), 255-266.
- P. Zieme, G. Kara, Ein uigurisches Totenbuch. Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung von vier tibetischen Traktaten nach der Sammelhandschrift aus Dunhuang British Museum Or. 8212 (109), Budapest, 1978.

